B. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI PUSZTAKAMARÁSON.

(Első közlemény.)

B. Kemény Zsigmondnak több becses levele maradt fenn a b. Kemény-család pusztakamarási levéltárában. Ezeket épúgy, mint b. Kemény Zsigmond hátrahagyott munkáit, Kemény Anna bárónő nemes gondossága mentette meg irodalmunk számára.

Növeli e levelek becsét az, hogy egynek kivételével mind az önkényuralom idejében keletkeztek. Idáig e korból hiányoztak azok a tartalmas vallomások, minőkre a szabadságharcz előtt b. Wesselényi Miklós ösztönözte b. Kemény Zsigmondot gondolatébresztő soraival. Most e hiányt némileg pótolják Keménynek anyjához, öcscséhez s barátjához intézett levelei. Újra megjelennek ezekben azok a kicsinyes gondok, melyek a nagy gondolkodót napról-napra zaklatták, újra feltűnnek a csillogó ábrándok, hogy szemünk előtt kecsegtessék a mély kedélyű költőt. Itt az írónak örökös tervezéseibe, ott a fiúi szívnek legrejtettebb érzései közé pillantunk. Remény és kétségbeesés, könnyelmű humor és sötét gyász rezeg végig az írott sorokon, csak a tettetésnek, a hazug gondolatnak nincs nyoma sehol sem. Kemény a hatásvadászatot épúgy megvetette leveleiben, mint költészetében; néha inkább oly gondatlanul fejezte ki magát, hogy előadása a kétértelműségig pongyolává lett. De minél keresetlenebbek Kemény nyilatkozatai, annál biztosabb útmutatók azok számára, kik a bonyolult egyéniség rejtelmeit kutatják.

B. Kemény Zsigmond a pusztakamarási levelek közül huszonkettőt öcscséhez, b. Kemény Jánoshoz, ötöt anyjához, özvegy b. Kemény Sámuelnéhoz, kettőt barátjához, Zeyk Károlyhoz, s egyet szabójához, Kribl Józsefhez intézett. E levelek között csak egy akadt, mely közlésre alkalmatlannak bizonyult; Kemény ezt öcscsének írta s benne a család egyik tagjáról jogos, de súlyos ítéletet mondott. E helyett függelékként csatoltam a gyűjteményhez özvegy b. Kemény Sámuelnénak egyetlen fennmaradt levelét, melyet a beteg anya reszkető kézzel írt fiának, Zsigmondnak. A levelek elég jó állapotban kerültek a pusztakamarási levéltárba, csak egyik-másik csonkult meg, némelyiket pedig az egerek rágták meg. A hiányzó részeket zárójelek közé foglalt gondolatjelekkel tüntettem fel a kiadásban, másrészt arra törekedtem, hogy a nyomtatott szöveg az eredetinek hű másolata legyen.

A levelek értékét nem kis mértékben szállította alá Kemény azzal, hogy származásuk idejét vagy hiányosan, vagy egyáltalán nem jelezte. A levelek keltjének ismerete nélkül bajos volna a bennük felhalmozott, becses adatokat határozott időrendbe állítani. Itt leginkább a levelekben

érintett irodalmi s politikai mozgalmak nyujtottak tájékozást, máskor a leveleknek egymáshoz való viszonyából kellett következtetnem, néha meg a levélborítékon levő bélyeg vagy postai bélyegzés szolgált fogódzóul. Több esetben sikerült a levelek keletkezésének idejét pontosan megállapítani, máskor azonban a levélírónak homályos vagy pongyola fogalmazása miatt kutatásunk nem jutott teljesen biztos eredményekhez. Ily esetekben következtetésünket talán majd ezután előkerülő életrajzi adatok igazolják vagy igazítják ki. Addig az itt rendezett levelek világíthatják meg b. Kemény Zsigmond életének azt a korát, melyben a költői képzeletnek folytonos munkáját egyre merészebb s tökéletesebb alkotások hirdetik.

B. Kemény Zsigmond levelei öcscséhez, b. Kemény Jánoshoz.

I.

Pest febr. 24-kén

Édes barátom!

Én nem mondhatom igen szerencsésnek magamat azon pénzügyi dolgokra nézve, mellyekben a' kamarási küldeményekre is számitok.

Igy példának okáért, midőn te irtad, hogy számomra van otthon kész pénz, ugy gondoltam, hogy azt csakugyan megkaphatom januar végére. Ennél fogva nagy hebehurgyán fölmondattam azon kölcsönt, mellyet Pacsutól 100 forinttól havanként 5 forintjával vettem volt szorultságomban föl. Az idő eljött, Pacsu másnak igérte el pénzét, nekem febr. 5-kén fizetni kellett, 's a' vége az volt, hogy biztatásod után indulva, sokkal drágább adósságba vertem magamat.

Édes Jánosom! Én soha sem szoktam neked pénzért irni, csak midőn rendkivül körmömre ég; de akkor is jóval hasznasabb, ha egy levélben röviden értesitesz: hogy nem küldhetsz pénzt, mint az, ha a' küldendő pénzt napról napra hónapokig várom.

Mert az első esetben egészségem kárával is megeröltetem magamat, 's előbb pénzt szerzek irásommal, 's aztán iszom az ipecacuanát, és nyelem az opiumos dower-port; a második esetben pedig a' várás közben néha recreálgásra gondolok, 's aztán immensus zavarba jövök, mint most is, midőn már a' házbérrel is ados maradtam.

Kérlek küld hamar el az igért pénzt, és jöjj ha az utak javulnak Pestre, hogy láthassalak, ugy is a' mostani változó világban jó isten tudja, mikor találkozhatunk még.

József Bátyám és Paal Imre is készülnek föl.

Ha hozol számomra utlevelet tán koczkáztathatok egy pár hónapot az Erdélybe menetelre. Ámbár sejtelmem — mire én sokat adok — azzal gyötör, hogy Pestet most rövid időre is elhagynom nagy ostobaság.

Itt engem szeretnek, itt rám hallgatnak, itt nem értettek soha félre, itt telyes nyugalmat élveztem. Ki tudja: hogy lesz másut?

isten áldjon

Kny.

A levél végéből az látszik, hogy Kemény a levél írásakor a szabadságharcz óta már hosszabb ideje tartózkodott Pesten s még nem jutott el Erdélybe. Az önkényuralom első éveire mutat »a mostani változó világra« való czélzás s az útlevél sürgetése is. Minthogy pedig Kemény 1850 májusában adott először hírt magáról anyjának és öcscsének, a levél élén álló febr. 24-ikét 1851 febr. 24-ikére egészíthetjük ki.

Kemény a szövegben eredetileg *recreálgatva* szót használt, de a szó végét keresztülhúzta, s a gyors javítás eredménye lett: *recreálgásra.*

II.

Édes barátom! Pest 5-dik april.

Éppen ma vettem édes anyámnak egy levelét, mellyben, mint bizonyost emliti, hogy te a' csonkaheten utánom fogsz indulni.

Én ugy intézem iradalmi dolgaimat, hogy négy vagy öt heti távollétem se tegyen semmi akadályt; bár ezt ezelőtt két héttel könnyebben tehettem volna mint most. Iradalmi kötelezettségeim azolta sulyosabbá váltak. De mégis mindenen segiteni fogok, 's mint mondám okvetlenül lemegyek.

Csak te hozz feles pénzt. Nem értek ezen egypár száz forintnál többet.

Kérlek, ha eszközölhetel, szerezzél Kolozsvárt számomra utlevelet, mert itt csak 12 napos uti czédulát kapok, minthogy nem tekintenek zustaendignak. Igaz, hogy e' 12 napost is használhatom abban a' reményben, hogy Kolozsvárt valóságos *évi* utlevéllel fog becseréltetni, de mégis jó lesz ha te, vagy Kiss, kit én külön is megkérek, onnan szereztek egyet.

Édes anyámnak ezerszer csokolom kezeit, téged pedig okvetlenül elvárlak barátod

Kemény.

A levél czíme a boriték belső lapján:

B. Kemény János urnak. Kolozsvár. B. Királyutcza, Szarvady-ház *Nro 42.*

A levél czíme a boriték külső lapján:

Özvegy B. *Kemény Sámuelné* urasszonynak tiszt. *Kolozsvár.* B. Királyutcza Szarvadi-ház *Nro 42.* (Postai bélyegzés: Pesth 8/4, Klausenburg 11/4)

*

Ez a levél úgy tűnik fel, mintha az előbbi, febr. 24-iki levélben foglalt kérelem teljesítéséről szólna. Febr. 24-ikén arra kérte öcscsét Kemény, hogy jöjjön Pestre, ha az utak javulnak, ápr. 5-én pedig arról értesül, hogy öcscse utána indul a csonkahéten, vagyis a husvét után következő héten. A levél keltjében tehát ápr. 5-ike 1851 ápr. 5-ikét jelentheti. 1851-ben husvét ápr. 20-ikára esett; arra megérkezhetett az ápr. 5-iki levél. 1852-ről azért sem származtathatjuk a levelet, mert Kemény az 1852-ik évi május 8-ikán írt levelében egy szóval sem czéloz arra, vajjon öcscsének pesti utazása megtörtént-e, vagy elmaradt-e. B. Kemény Zsigmond ápr. 5-ikén öcscséhez írt levelét egy borítékba foglalta anyjához intézett levelével, melynek végén ez áll: »Ide zárok

egy Jánosnak szóló levelet.« Megegyezik a két levél tartalma is, amennyiben b. Kemény Zsigmond mindegyik szerint sógorának, Kiss ügyvédnek, segítségére számított, hogy Kolozsvárott évi útlevélhez juthasson. A közös tartalomból következtethetjük, hogy mindkét levél 1851-ből való.

III.

Édes barátom! Pest maj. 8-án.

A' császár lejövetelét 's magyarországon mulatását még bevárom, mert az kedvező változásokkal lehet egybekötve, 's minden barátaim helytelennek találják az előtti elutazásomat.

Augustusig megválik: mit kapunk, 's derül-e iradalmunk sorsa? Ha igen, ugy augustusban lemenvén Kamarásra, télre Pestre visszajövek, 's kötelezettségeimet e' szerint intézem: — ha pedig a' régi mellett maradunk, akkor Kamaráson fogok telelni.

Kérlek, édes barátom! küldjél jun' első napjaira 80 pengőt; julius' végére pedig szintén 80 pengőt. Több pénz nem kell 's leutazási költség sem. De ezen két összegre még szükségem van.

Anyámnak kezeit csokolom.

barátod
Kemény

B. Kemény Zsigmond ezt a levelet Ferencz József császár első magyarországi körútjának évében, 1852-ben, írta. A levél keletkezésének ideje tehát 1852 máj. 8. Ekkor várhatta Kemény reménységgel a császár bejövetelét. A második körútra már csak azért sem gondolhatott, mert levelében anyját is üdvözölte, holott a császár második körútja idején, 1857-ben, anyja már nem élt.

IV.

Édes barátom! Pest 14 nov.

Nem képzelheted: mennyi kedvetlenséget okoztál nekem kimaradásoddal. Óránként vártalak, mig végre a napokban Pestre vetődik Domokos, 's tőle tudám meg, hogy igéretedet nem fogod telyesiteni és otthon maradsz. Bárcsak legalább a' télen jönnél fel.

Én bizonyos értelemben állandó beteg vagyok.

Az az, — veszélyben éppen nincs életem, sőt még sokat sem szenvedek; de jól egy perczig sem találom magamat.

A' legkisebb ködös vagy esős időben, ha a' szobámból ki sem mozdulok, már gyomormenésem van és Dower-port kell vennem; pedig hasamon a' befütött házban is kettős flanellt hordok.

Továbbá a' doktorom köszvényes májbetegség ellen is gyógyit, melly belgyuladási bajaimmal egyszerre fejlett ki, 's mint én gyanitom az erős szorító szerek' eredménye.

Szóval: állandó renovatio alatt vagyok, 's már ez hihetőleg örökre is — többé kevésbé — igy fog tartani; sőt tán, ha össze nem

szedem magamat, a' sok májbajból rövid időn még egy kevés hypocondria is fog kifejlődni; midőn aztán Bajzával és Szemere Pál barátommal együtt, a' rokkant literatorok közé tartozandok.

Mi financziámat illeti:

a' száz pengő éppen a' legszükségesebb perczben érkezett a' sok kontókra nézve; más nap egészen ki is adtam.

Egyébiránt még van 70 forintom Emichnél és Szilágyi Virgilnél, mellyet a' hét végével veszek ki.

Aztán nincs egy krajczárom is január 15-kéig, midőn 80 pengőt kapok.

Ugyancsak januar végén hozzá fognak négy kötetnyi regényeim nyomtatásához; — 's utána néhány héttel tetemes jövedelmeim kezdődhetnek.

A' deczemberi idő kihuzása a' legbajosabb. Küldj kérlek akkorra 80-tól 100 forintig; mert quackerem sincs.

Mi az elmenetelt illeti: jöjj utánam januar'végétől kezdve akármellyik hónapban és akármellyik nap; mert én veled okvetlenül le fogok menni.

Addig gyógyitásomért is lehetlen; — de már lehetetlen regényem megindításáért és irói kötelezettségeimért is.

Jöhetsz kevés pénzzel is utánam, mivel ugy intézem, hogy kifizetendő kontót ne találj.

Én szivesen töltök otthon és falun minden évből hét hónapot; a' többit nem áldozhatnám fel jövendőm és irói helyzetem miatt; de nincs is reá szükség, mert évenként öt hónapra mindig lesz elég pénzem.

Mert most már átalában minden ezer betűért 1 for. és 15 krt fizetnek.

Csakhogy egésségem miatt vehetem kevés hasznát ezen magában elég jó feltételnek.

Anyám kezeit csokolom.

Kissnek ügyében eleget járattam Jordánhoz, de még nem szerezhettem meg a' documentumot.

barátod
Kemény

*

A levél keletkezésének idejére nézve legfontosabb b. Kemény Zsigmondnak az a kijelentése, hogy nov. 14-én Emichnél és Szilágyi Virgilnél 70 forintja van, melyet a hét végén vesz ki. Szilágyi Virgillel Kemény 1852-ben állott közelebbi összeköttetésben. Ez évben két novellával támogatta Szilágyi Virgil folyóiratát, a *Budapesti Viszhang*ot. 1853-ra is ígért ugyan novellát a *Budapesti Viszhang*nak, de ígéretét nem válthatta be, mert Szilágyi Virgil lapja ápr. 10-én a *Délibáb*ba olvadt bele. 1852-ben aug. 22-ikétől decz. 12-ikéig jelent meg Keménynek *Visszaemlékezések* czimű elbeszélése a *Budapesti Viszhang*ban. Ugyanekkor okt. 22-ikétől az év végéig közölte a *Pesti Napló* több számban Keménynek *Élet és irodalom* czimű czikksorát, s Emich, a *Pesti Napló* tulajdonosa, a *Napló*ban s a *Délibáb*ban hirdette, hogy Kemény 1853-ban is dolgozik a lap számára. A 70 forint tehát, melylyel a nov. 14-iki levél szerint Emich és Szilágyi Virgil tartoztak Keménynek, részben az *Élet és irodalom*ért, részben a *Visszaemlékezések*ért járó irói díj lehet. Ez alapon következtethetjük, hogy Kemény 1852 nov. 14-ikén irta levelét.

Ezzel a következtetéssel összeegyeztethetjük a levél tartalmát is. Kemény azt írja, hogy január végén hozzáfognak négy kötetnyi regényeinek nyomtatásához. Ezt 1853-ban nem írta volna, mert 1853 jún. 14-ikén előfizetési felhívást bocsátott közre, melyben három új kötet kiadására vállalkozott. A *Délibáb* 1853 szept. 18-án hozta hírül, hogy Kemény Zsigmond regényeinek nyomtatása a befejezéshez közelít, s a három kötet még szeptemberben kerül az olvasó közönség kezébe; a decz. 18-iki szám pedig azt jelentette, hogy egyik kötet, a *Ködképek a kedély láthatárán*, meg is jelent. Úgy látszik, Kemény már 1852-ben gondolt regényeinek gyűjteményes kiadására. Erre indíthatta az a kedvező fogadtatás, melyben a magyar közönség a *Férj és nő*t részesítette. A *Budapesti Viszhang*nak 1852 nov. 3-iki száma szerint ugyanis a *Férj és nő* című regény folytonosan oly kelendőségnek örvend, hogy a második kiadás nemsokára szükségessé válik. Kemény talán első és második kötetnek a *Férj és nő*t, harmadiknak és negyediknek *A szív örvényei*t s a *Visszaemlékezések*et szánta. Egyébként is Keményt ekkor több írói terv foglalkoztatta, melyeknek megvalósítására sohasem került ideje.

V.

Édes barátom! Jun Ije

A' Zeyk Károly borítéka és czime alatt irtam volt még aprilnek elején egy levelet neked, mellyben kértelek: hogy küldj 80 pengőt.

Az olta semmi válasz nem érkezett. Én kénytelen voltam 100 p: forintot váltókötelezményre venni föl (6 pf. kamat mellett egy holnapra) mellynek ideje már jun 11-kére kitelik. Azon kivül munkám nyomatása is késett, leginkább pénzhiány miatt.

De ezek már eltölt, elmult dolgok, 's többé nem segíthetünk rajta, és igy hoszas emlitése is ok nélküli.

Kérlek mihelyt lehet küld a' rég várt pénzt fel.

Én két holnap olta csak egy hetig feküdtem, azon kivül türhető egészségi állapotban valék és vagyok, kivált miolta *ipecacuana* helyett Marienbadi savanyu vizet iszam, reggelenként egy palaczkkal.

Az orvos mulhatlannak tartván, mint neked irtam volt, Marienbadba menetelemet; ha csak pénzviszonyaim alkalmatosak lesznek rá — mi, ha munkám megindításával nem késem, még lehetséges — ugy a' jövő hó elején elindulok.

A' nyár végét, az őszt és a' telet is — ha háboru vagy más viszontagság nem fog münket sujtani — falun fogom tölteni.

Augustus elejére már Kamarásra elindulhatnék, ha a' ferdőn hamar tuleshetném.

Csak nem tudom: lehetséges lesz-e Kamaráson annyit irnam, mint a' mennyire kötelezettségeim kényszeritnek.

Minden esetre egészen külön szobára van szükségem.

Édes anyámnak kezeit csokolom. *Zs.*

*

A háboru, mely Keményt e levelében foglalkoztatja, az orosz-török háboru. Kérdés azonban, vajjon Kemény az 1853-ban kitörő háboru hatásától tartott-e, vagy pedig arra a nagy háborura gondolt, mely 1854-ben szinte egész Európát lángba borította. E tekintetben némi fogódzót Keménynek öcscséhez intézett hatodik levele nyujt, melyet a benne előforduló irodalomtörténeti vonatkozások alapján az 1854-ik év májusi emlékének kell tartanunk. Ez a levél nem keletkezhetett a június elsei levéllel ugyanabban az évben. Kemény ugyanis a június elsei levélben határozottan állította, hogy április elején írt öcscsének levelet, s azóta semmi válasz sem érkezett tőle. Ezzel a kijelentéssel teljesen ellentétben volna az ugyanazon év májusában írt levél, melyben Kemény öcscsének szomorú híreire válaszol. A június elsei levél keletkezését tehát az 1853-ik évre kell tennünk. 1853 jún. elsején joggal tarthatott Kemény a háborutól, hisz 1853-ban a *Pesti Napló* jún. elsei száma is Mencsikov herczeg követeléseit s Konstantinápolyból való távozását tárgyalja s ezzel kapcsolatban a kitörendő háborut emlegeti.

A munka, melynek nyomatása a jún. elsei levél szerint pénzhiány miatt késett, Kemény regényeinek gyűjteményes kiadása lehet. Hiába jelezte ugyanis a *Pesti Napló* s a *Délibáb* tavaszszal és őszszel többször a kiadást, a körülmények nem kedveztek a költő terveinek.

VI.

Édes barátom!

Szegény anyám egészségi állapotjáról József bátyám átalánoson értesitett ugyan; de képzelheted, hogy tudositásod mennyi aggodalmat ébresztet bennem; ámbár hozzászoktattam volt már magamat: e' részben nem várni hazunnon egészen megnyugtató hireket. Aztán Kovács doktor is, ki őt a' forradalom alatt gyógyitatta, beszéd közben még József bátyám feljövetele előtt emlité, inclinatioját illy betegségre. Valljon nem lenne-e lehetséges Pesten gyógyitatni? Irj, tudosits addig [— — —] lemehetnék Ne várd valasz [— — —] egyenként, hanem irj. [— — —] a' betüket. Rég [— — —] hogy a' pénz vételé [— — —] bátyám [— — —] 's tudósitsan körülményesen mindenféléről, miről én elmulattam irni.

Egészségem eléggé rosz; de már megszoktam a' bajt, s tán unnám magam nélküle.

Kivált az átkozott aranyér most a girinczemet görbesztgeti, majd a' fejembe tódit vért, majd ismét olly száraz és sivitó köhécseléssel kinoz, hogy tisztességesen beszélni sem birok.

Különben most jól vagyok a mult hetekhez mérve. Epekiömléseim gyérebbek sat.

Feljöveteledben nem hiszek, 's ne is jöjj, mig anyám körül lehetsz. Én is szeretném, ha soha sem laktam volna [— — —]

[— — —] hoz septemberen tul a »Hat [— — —] 20 ivet nekem, 20-at Eöt-[— — —]; mig a többi [— — —] any és Gyulai [— — —] lehetlen sok féle köteleztetéseimnek eleget tenni.

Ma Fribaisz küldött novelláért, Török a' dolgozó- és szegényházakra vonatkozó czikkért, Csengeri egy historiai rajzért a' Népkönyv számára, 's hogy boszuságom még több legyen, sietve kell kitatarozni egy helyesen irni nem tudó barátomnak bizonyos előterjesztését.

Isten áldjon!, irj és mielőbb.

barátod
Kemény

*

A levél alját az egér elrágta s két lapon hat-hat sort csonkított meg, még pedig úgy, hogy a felső megrongált sorban egy szót pusztított el, az alsóban pedig csak egy szót hagyott meg. A második lapon egy-két irodalomtörténeti adatot ért a pusztulás, de ezeket némileg kiegészíthetjük. Kemény itt a *Hat író könyvé*ről írt, azonban levelében csak a vállalat czímének kezdete, a *Hat* szó maradt meg. E vállalatban — mint Csengery Antal értesítette Aranyt 1854 márcz. 30-án — Arany, Csengery, Eötvös, Gyulai, Kemény s Vörösmarty működtek volna közre. Ezekről szólt Kemény is levelében, úgy hogy a megcsonkított *Eöt* és *any* szavakat joggal egészíthetjük ki *Eötvös*re és *Arany*ra.

A levél keletkezésének éve határozottan 1854. Ez időben tervezte ugyanis b. Eötvös József a *Hat író könyvé*t, ez évben indították meg Kemény és Csengery is *A magyar nép könyvé*t. Minthogy Kemény szeptemberen túlra ígéri a *Hat író könyvé*t, okvetetlenül az év első felében kellett írnia levelét. Márcz. 30-ika előtt azonban Csengery nem sürgethette Kemény czikkét, hisz Aranyt is csak ekkor szólította fel *A magyar nép könyvé*ben való közremunkálásra. Későbbi időre mutat az, hogy Csengery — mint Aranynak írta — márcz. 30-án Keménytől beszélyt várt, holott Kemény levele szerint már historiai rajzért küldött. Még későbbi időponthoz vezet bennünket az, hogy Fribeisz, Török és Csengery egy időben fordultak Keményhez kérelmükkel. Ez csak májusban történhetett. Ekkor teljesítette Kemény Török kérését s máj. 25-én a *Pesti Napló*ban *Eszmék és jámbor óhajtások* czím alatt hosszabb czikksorba kezdett, melyben a magyarországi szegénységet az angolországival, az erdélyi oláh kunyhókat az angol szegényházakkal hasonlította össze. Májusban kérhette Csengery is Keménytől a historiai rajzot, mert a *Divatcsarnok* már jún. 5-én ismertette *A magyar nép könyvé*nek első füzetét.

A novella, melyet Fribeisz Keménytől akart megszerezni, *A szerelem élete* lehetett, melynek közlését a *Divatcsarnok* 1854 máj. 30-án kezdte meg. Igaz ugyan, hogy a *Divatcsarnok* felelős szerkesztője a czímlap szerint Császár Ferencz volt, de Fribeisz mindenható szerepet játszott a lap vezetésében. A szerkesztő- és kiadóhivatal Fribeisz irodájában volt, s a *Divatcsarnok*nak egyik irodalmi híre szerint Fribeisz volt a lap »művezére«. Csak alapos értesülés után írhatta Gyulai Pál is Aranynak 1853 novemberében, hogy a *Divatcsarnok*ot a jövő hónapban Fribeisz veszi át. Danielik *Magyar írók*ja szerint is 1854-ben Fribeisz vezette a *Divatcsarnok* szerkesztését. Úgy látszik, Fribeisz szintén májusban küldhetett b. Kemény Zsigmondhoz a megígért novelláért, mert a *Divat-*

csarnok máj. 10-iki száma előre hirdette, hogy egyik legközelebbi számban kezdődik *A szerelem élete* című beszélyfüzér.

Ezek után következtetésünk végső eredményeként állapíthatjuk meg, hogy b. Kemény Zsigmond 1854 májusában írta meg levelét.

VII.

Édes barátom!

Igéréd, hogy még a' télen küldeni fogsz pénzt. Kérlek, mert nagy szükségem van, inditsál utra megint 100 pengőt. Ha lehet februar 1-jére. Addig valahogy képes vagyok kijönni. Az után nem.

Anyámról értesitsél.

Telyesitsd Pestre jöveteled iránt tett igéretedet. Én kora tavasszal haza megyek, legjobban szeretném, ha te vinnél el; — előbb itt mulatva nehány napot. Szállásra költened nem kell. Az igaz, hogy ezzel még nem sok lesz megkimélve.

Most két hét olta jó egészségben vagyok, — csak a' csuz alkalmatlankodik.

Jan. 10-kén 1855. barátod
Kemény

A levél czíme a boríték külső lapján:

B. *Kemény János* urnak. *Kolozsvár.* (Postai bélyegzés: Pesth 12/1, Klausenburg 16/1.)

VIII.

Édes barátom! Pest 15 mart.

Anyám többszöri unszolására megigértem, hogy átveszem azon bizonyos öszveget, mellyet szegény kedves anyámtól, mig él, elfogadni gyöngédtelenségnek tarték, még ha legnagyobb szükségben is lettem volna.

Az alatt mig József bátyámnak irtam, te fölvetted. Mi ellen nekem semmi kifogásom nincs; mert kétségkivül jobban hasznodra fordithatod, 's czélszerüebben gyümölcseztetheted mint én, ki ugy sem csináltam volna egyebet vele mint adósságacskáimat kifizettem volna; vettem volna egypár ruhát; fölmondattam volna egy 120 forintos nagyon kártékony irodalmi kötelezettségről — mellyet nagy szükségemben az előlegezésért igértem meg, 's mellynek april 5-kére eső terminusaért, már sajtó alatt levő terjedelmes regényem bevégzését halasztanom kell. A' többi pénzzel haza akartam indulni.

Már most, hogy valahogy rangierozhassam a' létező tények közt magamat, a' következőre kérlek:

1.) Ne jöjj, ha még változtathatod szándékodat, föl; mert az is pénzbe kerül.

2.) Nyugodj meg abban, hogy léleknyugalmamért is szükségem van lemenni. Nem tudnék csendesen alunni is, ha azt hinném, hogy lehetséges, hogy ez életben szegény anyámot többé nem látom. Sietni fogok, bizonyosan sietni, a hazamenetellel, *a' melly nap lehet.*

3.) Még más *nagyon nevezetes* 's veled közleni való oknál fogva is mellőzhetlen szükségem van veled találkozni, 's csak ez is elégséges volna arra, hogy levigyen. De aligha egyenesen Várad felé mehetnék, 's ezen tekintetnél fogva se jöjj utánam.

4.) Minél előbb küldj legalább 140 pengőt: mert az utiköltséget beszámitva a' kifizetendőkhez, legalább 400 pengőt kell kiadnom, az ezentuli napi költségeken kivül. 'S a' 400 pengőt, a' currensekkel együtt, az irodalomból egészen össze nem kaparhatom, legalább olly hamar nem, mint érdekemben és terveimben van.

Isten áldjon a' találkozásig barátod
Kemény

A levél czíme a boriték külső lapján:

Méltóságos B. Kemény János urnak. *Kolozsvár.* Király utcza Nro: 42. (Postai bélyegzés: Pesth 16/3, Klausenburg 19/3.)

*

A levélnek kiegészitett keltje: 1855 márcz. 15. Ide vezet bennünket az az adat, mely szerint Kemény egy kártékony irodalmi kötelezettsége miatt már sajtó alatt levő terjedelmes regényének bevégzését kénytelen volt elhalasztani. Ez csakis az *Özvegy és leánya* czímű regény lehet, melynek két kötete az 1855-ik év első felében jelent meg, harmadik kötete pedig csak két év múlva 1857 első felében került ki a sajtó alól.

Ilyenformán e márcz. 15-iki levél időrendben az 1855 jan. 10-ki levél után következnek. A kapcsolat a két levél közt világosan látható is. A jan. 10-iki levélben Kemény értesítést kért anyjának betegségéről s hívta öcscsét Pestre, közben értesült anyjának reménytelen egészségi állapotáról, azért márcz. 15-iki levelében le akarja öcscsét beszélni pesti útjáról, inkább maga jelenti be, hogy siet Erdélybe, hogy anyját még életben láthassa.

IX.

Édes Jánosom! Pest deczember 6-kán.

Mély hálával tartozom neked, hogy istenben boldogult kedves anyámnak utolsó éveit szereteted, erélyed és gondoskodásod által nyugodttá 's az életgondoktól szabaddá tudtad tenni. Én nem valék olly szerencsés, hogy szegénynek boldogságára befolyhassak. Isten áldjon!

hű testvéred
Zsigmond

A levél czíme a boriték külső lapján:

Méltóságos B. *Kemény János* urnak. *Kolozsvár.* (Postai bélyegzés: Pesth 6/12, Klausenburg 9/12.)

*

A levél b. Kemény Zsigmond anyjának halálára vonatkozik. Kemény külsőleg is ki akarta gyászát fejezni s fekete pecsétet tett levelére, holott máskor pirosat vagy zöldet alkalmazott. Özvegy b. Kemény Sámuelné a pusztakamarási ref. egyházközség anyakönyve szerint 1855 decz. 2-án halt meg. Kemény a temetésre nem mehetett haza, de 1855 decz. 6-án levélben tolmácsolta öcscse előtt szivének mély bánatát.

X.

Pest decz 16-kán.

Édes barátom!

Azon csapás után, melly minket közelebbről ért, most szerzettem magamnak annyi erőt és időt, hogy állapotunk rendezése felől irhassak neked.

Ágnest szegényt ki kell elégitenünk, még pedig bőven.

'S egymás közt is szükség mind a' fekvőbirtokra, mint a' kárpotlási öszlet-arányára, mind a' kisenyedi pénzre, mint felmerülhető kölcsönös igényeinkre nézve tisztába lennünk.

Készitsd meg te a' tervet.

Jöjj fel azzal hozzám február elején; vagy ha ez neked éppen lehetlen, én megyek februarra le. Csak tudositsál e' részben határozottan.

Addig tarsd függőbe mindent, még az Ágnes dolgát is; de adj át neki elégséges pénzt az intézkedésekig *kijöhetésére*. Természetesen én e' pénz felét hordom.

Ha kell plenipotentia a' kárpotlás ügyében tudositsál.

Mihelyt a' magunkéval tisztába jöttünk, megirjuk a' testamentumot. Én a' kezedbe visszabocsátom a' nekem esendő jószágrészt.

Házasodjál meg, ha csak lehet, én nem fogok.

hived
Zsigmond

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos *Báró Kemény János urnak* tisztelettel — per Nagy Várad *Kolozsvár*. (Postai bélyegzés: Pesth 16/12, Klausenburg 19/12.)

*

Kemény itt újra anyjának haláláról emlékezik meg. Ez az a csapás, mely őt legközelebbről érte, s mely a hagyaték rendezését tette szükségessé. A levél élén álló decz. 16-ika tehát 1855 decz. 16-ika.

XI.

Édes barátom!

Vártam válaszodat vagy magadat; de se nem irtál, se nem jöttél.

Én — mi elég baj — már jó messze haladtam az életben, 's hamar beköszönthetnek azon napok, mellyekben félrevonulásra 's házi tüzhelyre lesz szükségem, — bármelly kicsiny legyen az.

Mig anyám élt, nem is mertem magamra, ki őt magára hagytam, gondolni. Minden óhajtásom csak az volt, hogy elégülten élhessen, hogy egoismusom nehogy valamit elragadjon a' kényelemből, mellyel a' te erélyed igyekezett őt körülvenni. Szivesen fogadtam el azon földönfutó bitang állapotot, mi azoké, kiknek egy többnyire rosszul fizetett tollon kivül semmiek sincs, 's kikre a' rövid kedvetlenség, melly dolgozni nem enged, inséget, a tartósb betegség csődet hoz. — Midőn Kamarason valék, 's te dolgaink rendezését sürgetted, én kikerültem az egész kérdést, — mert anyám még élt.

Már most ő szegény a' földben; 's föltámadt a' magam iránti kötelesség.

Definitive tisztába akarok jönni helyzetemmel.

Azt akarom, hogy tudjam: mi az enyim?

A' mi az enyim lesz, az maradhat nálad; de azt nem szeretném, hogy midőn eszem vagy erélyem csökkenni fogna, midőn a tollat jónak látnám kezemből letenni, ne legyen hová lépjek, hová feküdjem. Haza mennék akkor; de a' világ azt mondaná, hogy hozzád: — 's ez sértené büszkeségem. Te meg is házasodhatsz; de azért, hogy téged szeretlek, nem következik, hogy háznéped közt szeressem.

Szóval, tisztába kell saját ügyeimmel jönnem.

Miután pedig te nem jöhetsz Pestre: a' következő dolgok közül, kérlek, válassz.

1.) Csinálj te egy egyezkedési projectumot, 's azt küld hozzám aláírásra.

Te tudod: mi jogos, mi méltányos; te ismered micsoda tekintetekkel tartozom én neked, 's micsodákkal te nekem; te mérlegre vethetsz jobbra és balra mindent, 's mint becsületes ember és jó testvér, ugy képviselhetsz ez ügyben engemet mint magodot. Te ismered a' joszágokat, utána jártál az urbéri kárpotlásoknak, ismered a kisenyedi dolgokat, kezedben van a' vidualitasi maradvány pénzben, tudsz minden mérlegbe veendő szempontokat és érdekeket: készithetsz tehát olly tervet, mely a' két félre nézve telyesen kielégitő lesz.

Én e' tervet aláirván, megcsinálom a' véghagyományt. Beigtattatom *pro forma* magam a' possessoriumba, 's ezzel rendben vagyunk.

Ha ezen ajánlatom nem tetszik, akkor válaszd ezt:

2.) Kinevezem a' maga modja szerint fölhatalmazottamnak akar Kemény Ferenczet, akar Zeyk Károlyt. Ezeket instruálni fogom a' helyzetről, 's azok intézzék az én nevemben el veled a' dolgot.

Ha ezt látod czélszerünek; akkor

3.) lemegyek april hó közepén Kamarásra.

Tudosits tehát, kérlek, hogy mellyiket tartod czélszerünek a' három mod közül. Én az *első* mellett vagyok; de a' mit te választasz, azt fogom tenni. —

Már most más dologra. A' szerkesztés bonyolodott fizetései mellett nekem alig van currens költségre valóm. Most egy ember elé állott 250 pengő követeléssel. Én a' hónap végére igértem fizetést; de ha te hazunnon nem küldesz 150 forintot; akkor nem fogom telyesithetni tudni; mert legfőlebb 100 pengő az, mit a' currens pénzből kiszakithatok. A' követelő Reday János és szörnyü régi időre vonatkozó dolog. Minden óra halasztás alkalmatlanabb rám nézve akarminél a' világon. Kérlek küld hamar el a' 150 pengőt.

És irj a' *másik dologra* nézve választ.

Pest mar. 6-ka 856

hived
Zsigmond.

XII.

Édes barátom! Pest apr. 22-kén

Válaszolj már valamit a' levelemre.
Igy a' mit egy óra alatt eligazíthatnánk, a' határtalomba hozódik
Legjobb, ha magad jösz; aztán
Ha elküldöd a' projectumot; aztán
Ha engem fárasztosz haza; aztán utolsó a jóban
Ha Kemény Ferenczre vagy Zeyk Károlyra bizzuk az egészet.
Valamire határozd el magadat és tudosits.
A pénzt is küld.

Enyedre sem fizettél interest, 's azon szabály szerint, hogy a' ki fösvény többet költ, még ezen dologból is alkalmatlan resultatumok fejlenek ki.

Irj Fényesnek gazdasági historiákat, hogy lássák, hogy nem tette nevedet oknélkül az irói közé.

Helyesirásod elég helytelen ugyan; de azon segíteni lehet.

barátod
Kemény Zs.

A levél címe a boríték külső lapján:

Méltóságos *Báró Kemény János* urnak. Erdélyben. *Kolozsvár.* Puszta Kamarás. (Postai bélyegzés: Pesth 23/4, Klausenburg 25/4.)

*

Ez a levél az előbbinek türelmetlen ismétlése. Kemény annyira csak utalni akart márcziusi ajánlataira, hogy kifejezéseinek tulajdonképeni értelmet az 1856 márcz. 6-iki levél ád. Így áprilisban projectumot kért öcscsétől, s csak az előbbi levélből tudjuk meg, hogy egyezkedési projectumot akart készíttetni. Épily homályosak ezek az ápr. 22-iki figyelmeztetések is: »Bízzuk az egészet Kemény Ferenczre vagy Zeyk Károlyra! A pénzt is küldd!« Mindez csak czélzás az 1856 márcz. 6-iki levélre, melyben Kemény világosan kijelentette, hogy Kemény Ferenczet vagy Zeyk Károlyt akarja felhatalmazottjának kinevezni, s hogy márcz. végére 150 forintot vár öcscsétől. Ezen szoros kapcsolatnál fogva az ápr. 22-iki levelet joggal illeszthetjük az 1856-ik évi levelek közé.

Még kétségtelenebbé teszik a levélnek 1856-ik évi származását Keménynek következő szavai: »Irj Fényesnek gazdasági historiákat, hogy lássák, hogy nem tette nevedet ok nélkül az írói közé.« E szavak a *Falusi Gazda* czímű folyóiratra vonatkoznak, melyet Fényes Elek 1856-ban indított meg, s két éven át szerkesztett. A *Falusi Gazda* első füzetének czímlapján ugyanis a vállalat tervrajzában a munkatársak között szerepel: Kemény János báró Pusztakamaráson, Erdélyben. Minthogy Kemény János bárót csak itt sorolja a lap a munkatársak közé, b. Kemény Zsigmond buzdítása s ezzel együtt az ápr. 22-iki levél is csak az 1856-ik évre szólhat.

PAPP FERENCZ.